

РОЗДІЛ 13 РЕЦЕНЗІЇ

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.38.58>

КОХАННЯ НА ВІДСТАНІ: РОЗКОДУВАННЯ МОТИВУ АБО ВТЕЧА ВІД РЕАЛЬНОСТІ¹

LONG-DISTANCE LOVE: DECODING THE MOTIF OR ESCAPE FROM REALITY

Зимомря М.І.,

orcid.org/0000-0002-7372-4929

академік Академії наук Вищої школи України,

доктор філологічних наук, професор

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Зимомря І.М.,

orcid.org/0000-0003-3211-8268

доктор філологічних наук, професор,

завідувач кафедри теорії та практики перекладу

Ужгородського національного університету,

професор

Поморського університету в Слупську (Польща)

Діяльність або бездіяльність – це життєва позиція, скерована на моделі поведінки, у т.ч. лінійну, інтерактивну та трансакційну (за Р. Якобсоном). У цьому сенсі новий роман Лесі Бернакевич «Мужчина, з яким нічого не було» містить певну протилежність усім іншим творам великого формату, що досі виходили з-під пера відомої львівської письменниці. На противагу попереднім її романам («Випадок у вендиспансері», 2002, 2004; «Сувенір невідомого майстра», 2002, 2004; «До зустрічі в суді», 2008; «Не в своїй тарілці», 2009; «Заходить до хати вампір волохатий», 2010, 2016; «Лялька з болота», 2011; «Жар-птиці гуртом не літають», 2013; «Ласкаво просимо до психлікарні», 2015; «Сенсація психіатра Мудка», 2016; «Адвокат на олінклюзів», 2017; «На тихих торфовиськах», 2019; «Комедія в божевільні», 2019), де авторка робила акцент на несподіваних зворотах у сюжеті та на змалюванні житейських печалей, у щойно виданому творі вона не тільки цілеспрямовано розповідає історію персонажів, а переконливо радить читачеві замислитися над питаннями любові, ілюзій, прагнень людини. З цього погляду читач має можливість краще збагнути сутність її розмислів, приміром, що насправді є справжнім, а що – лише ілюзією, простежити її тонку гру з емоціями та рефлексіями. Психологічні, філософські та соціальні мотиви, які оповідачка майстерно вплітає у сюжет, передають його не лише

як спосіб рольової реалізації любовної історії, але насамперед – як глибокий аналіз людських почуттів і світосприйняття.

Як засвідчує попередній абзац стосовно названих книжкових видань, в особі Лесі Бернакевич маємо зрілу представницю як малої («Шик і пшик», 1998; «Любовні зигзаги», 2000), так і широкоформатної прози в українській літературі перших двох десятиліть ХХІ ст. Поза всяким сумнівом, дається взнаки її шлях становлення: вона закінчила вокальне відділення Львівського музичного училища імені Станіслава Людкевича та факультет журналістики Львівського державного університету імені Івана Франка, була артисткою хорової капели «Трембіта» Львівської державної філармонії, акторкою театру «Драма» при Львівському Будинку актора. До того ж працювала кореспондентом в обласній періодиці («Міліцейський кур'єр», «За вільну Україну», «Крок»), редактором газети «Літературний Львів», а ще близько десяти літ висвітлювала проблеми вітчизняної медицини в часописі «Український шлях». Обиравася заступником голови Львівської організації Національної спілки письменників України. Від 2005 року обіймає посаду відповідального секретаря обласної письменницької організації. Член Національної спілки письменників України (2003). Давно утвердилося ще одне самодостатнє змагання Лесі Бернакевич зі словом, а саме на перекладацькій ниві. Так, захопившись

¹ Бернакевич Леся. Мужчина, з яким нічого не було. Львів: Простір–М, 2024. 292 с.

культурними та літературними здобутками народів країн колишньої Югославії, вона адекватно переклала українською мовою твори хорватських і сербських прозаїків, зокрема: Стевана Сремаца, Бранка Чопича, Гліші Бабовича, Дубравки Петек, Августина Стіпчевича, Бранка Хорватича.

Головна героїня роману «Мужчина, з яким нічого не було» – сучасна дівчина Софія Шершень, як давно казали, «з простої родини». У її відносинах з коханим відсутня гармонії. Проте вона достатньо досвідчена – легко не піде по пораду до ворожки. Софійка вступає на заочну форму навчання факультету психології, щоб набути знань. Студії не минули марно, але спричинили протилежний ефект. Дівчина збагнула всю глибину провалля з коханим, яке не може заповнити жодна психологія. Тож знання, як написано в Святому Письмі, лише поглибили її печаль. Не бракує їй ще й інших життєвих приключок, щоб відчутися себе нещасною.

Заспівом до роману служить епізод: клеркиня центру зайнятості скеровує Софію до співочо-танцювального ансамблю «Прикарпатські менестрелі» на посаду друкарки. Тут і починаються її пригоди, сповнені загадок та несподіванок. Це аж ніяк не може сприяти доброму настрою Софії та її прихильності до нових колег. Вже з перших сторінок роману письменника демонструє іронічне або часом вороже споглядання людей її героїнею перед тим, поки вона ще не знає Гунтера. Ось – перша-ліпша ілюстрація: «... директор «Прикарпатських менестрелів» сидів у своєму кабінеті за столом з таким виглядом, наче п'ять хвилин тому завоював королівство Галичини й Володимирії; «Завгосп від решти тутешнього товариства відрізнявся тим, що мав робочий халат, рукавиці, гумові чоботи та переконання, притаманне всім завгоспам світу: працівники установи – нероби й білоручки, даремно хліб їдять, тож усіх їх треба звідсіль гнати поганою мітлою, а залишити лише одного потрібного чоловіка – завгоспа!»; «У відповідь на обличчі завгоспа з'явилась така міна, наче він хотів сказати: «Та ви без мене тут усі пропали б! Сто дармоїдів – а друкарську машинку нікому на горіщі розшукати!»; «... заскрипів зачерствілий завгосп. Я давно помітила, що він не вміє всміхатися. В інтернаті виховувався чи фронтовик? Скоріш за все, він був незадоволений, що викидає час на зайвину, замість більш змістовно проводити час, наприклад, влаштовувати щоденні змагання з павуками на швидкість виплітання павутини у своїй спіжарці».

Не кращим бачиться Софії адміністратор ансамблю Металко: «підбадьорював...

костюмерку таким повільним голосом, що якби його почула черепаха, то навіть і вона його б підганяла»; «– Ну то ... друкуйте, – мовив Металко, проціджуючи кожне слово крізь зуби, як риба кит профільтровує своїми зябровими тичинками планктон». Донька непроханих гостей Королюків Зоряна в інтерпретації головної героїні книги – «Безголоса, мов гусениця»; «справжня непомітна ніндзя в світі математики»; «єдина дівчинка, яку мені мама ніколи не ставила в приклад»; «Її власних думок я ще ніколи не чула, мабуть, вони ховаються десь у нескінченних рівняннях».

Що стосується директриси Марії Королук, з якою в головної героїні роману «вічна конфронтація», то на неї вона взагалі не шкодує барв: «Від природи руда й червонощока, директорка завше справляла на мене враження людини, яка пересмажилася на сонці. А тепер, дужче побагровівши від восхвалень та власної переваги, вона нагадувала упира, який щойно всмак насмоктався свіжої крові»; «Всміхалася, гадюка. Я ж відчувала себе казковим витязем, що марно відрубує змієві голову. Бо на її місці з'являлися дві нові. Цим змієм була тітонька-директорка». Та ось на передній план оповідки виходить танцюрист Гунтер, який викликає в Софії зміну комунікативної стратегії: «Де й злість поділася. Конфлікт із сусідкою зменшився до розміру комара, головки сірника, порошоків і був таким невартий уваги». Варто зауважити: однією з найсильніших сторін розповіді від першої особи, що робить її більш природною, це – поєднання гумору та ліризму. Якщо влучні описи директора ансамблю Продзюбанчука, завгоспа Вунтропки, адміністратора Металка, костюмерки Віри Вохопень, своячки Марії Степанівни, колишнього коханого Марка, сусідки Дани Сичевської викликають усмішку, то сцени, де Софія під впливом закоханості у танцюриста Гунтера бачить світ у яскравих барвах, навпаки, сповнені ніжності та поетичності. Це створює унікальний ритм оповіді – від їдкої сатири до майже романтичного піднесення.

Софія переживає справжнє перетворення: від скептичної, іронічної жінки, яка з презирством дивиться на ближніх, – до людини, зачарованої красою світу та людських відносин. Авторка показує, як змінюється ставлення друкарки ансамблю до оточуючих: колеги й близькі більше не дратують, радше навпаки, в кожному тепер вона помічає щось приналежне: «Я, попросившись з Вунтропкою, раптом побачила: завгосп, незворушний, мов статуетка домовика з дерева ручної роботи вартістю чотириста двадцять тисяч у комерційному магазині, всміхнувся!». А іноді Софія вдається до поетизації деяких колег, як, наприклад, образу адміністратора: «Металко зітхнув, і його мова

нагадувала струмок, що оминає кожен камінець на своєму шляху». Ансамблівського шевця Штибеля, до якого у неї навіть із самого початку є трохи більше причин для симпатії, тепер вона взагалі мало не обожествляє: «Коли я проходила іноді біля шевської майстерні і бачила крізь відчинені двері, як Штибель у фартусі весело забиває цвяшки до чийхось концертних штиблетів, то в таку мить він нагадував мені Бога з картини Якопо Тінторетто «Створення світу». У напівмороку майстерні його постать, здавалося, ось-ось злетить, а з її долонь повипурхують відремонтовані черлені чобітки, як птиці й звірина – з рук Сотворителя. Візерунки на чобітках чи черевичках були так чітко прошиті, що нагадували розмаїті рибини, які вийшли з-під пензля неординарного венеціанця. Я, мабуть, не дуже перебільшую, порівнюючи Штибеля з богом. Бо він справді був здатен воскрешати... взуття. Я не перебільшую, якщо кажу, що його руками можна було милуватися не менше, ніж танцями наших артистів, коли він прошивав черевики чи чоботи, підбивав їх, вкорочував халяви, фарбував, обклеював, зашнуровував, перетворював старі витерті шкари на новітні взувачки з золотистими розводами і робив ще багато чого – вправно й блискавично».

Навіть кулінарні «шедеври» Марії Степанівни закоханій Софії здаються витворами мистецтва. Перебуваючи в стані ейфорії, спричиненій чарами кохання, Софія вибачає пані Королюковій все, зокрема, її кепське куховарство, бо в цьому несмаку їй ввиджається щось надзвичайне. «Лише тепер я побачила серед столу круглу тачу, прикриту покришкою. Марія Степанівна підняла її, а там... щось дивовижне: яскраві плями загадкової рожево-фіолетової маси, під якою приховувалися дивовижні форми. Вони виглядали так, ніби хтось вирішив змішати фарби на полотні. Ще не розуміючи, що передо мною, я була зачарована цим ексцентричним видом. – Яка розкішна страва, не соромно б помістити до кулінарної книги Дарії Цвек. – вигукнула я. – Бо це ж не абищо, а оселедець з полуничним варенням! Сама придумала, – намагалась Марія Степанівна говорити недбало, але я добре бачила, як вона зарожевілася від гордоців».

Тут намір учасниці спілкування передбачає запланований перлокутивний ефект з урахуванням досягнення предметної мети. Адже кохання володіє силою, здатною змінити скептичне ставлення головної героїні книги навіть до сіренької мишки Зоряни, щоб її поважати: «Минули роки, а я досі не перестаю дивуватися, звідки непомітній доньці директорки, молодшій від мене на вісім літ, це було відомо? Чому їй, неповнолітній дівчині з околиці, були відкриті таємниці взаємин

чоловіка й жінки, а мені – ні? Вона – така спостережлива? А можливо, ці знання були їй закладені генетично, від народження? І їй не треба було здобувати диплом психолога, аби зрозуміти сумнівні дівчини з пісні у виконанні Назарія Яремчука «Що буде з нами, милий, як мине розмай?».

До слова, про розмай. Саме на ньому зав'язана головна ідея роману «Мужчина, з яким нічого не було»: кохання може бути прекрасним, поки воно залишається на відстані. Коли ж спробувати наблизитися до нього, воно ризикує розсипатися, подібно до марева в розпеченому повітрі. Ці побоювання відображені і у внутрішніх монологів головної героїні Софії Шершень, і в її діалогах із танцюристом Валер'яном Гунтером. Примітна деталь: ані дівчина, ані мужчина не намагаються перейти межу між симпатією та реальними стосунками. Вони воліють зберігати почуття саме у формі далекого захоплення, без ризику зруйнувати його. Софія Шершень та Валерій Гунтер прагнуть, видається, не лише зберегти це свято душі, позитивні емоції та добрі стосунки, а й уникнути наслідків, які неминуче настали б після більш тісних взаємин. І не безпідставно. Нетиповий підхід авторки до любовної лінії, що ставить під сумнів традиційний «гепі-енд», можна пояснити біологічними та соціальними аспектами. Бо ж відомий факт: чоловіки спроможні відокремлювати кохання і секс. Чому? У них вищий рівень тестостерону, що підсилює сексуальний потяг незалежно від емоційної прив'язаності; для них фізична близькість може бути суто фізіологічною потребою, без обов'язкової емоційної глибини... Тому нерідко близькі взаємини у них подається як самоствердження, а не обов'язково як прояв глибоких почуттів. В цей же час для жінок кохання, а звідси – інтимна близькість, взаємопов'язані сенси. Так, у жінки близькість підсилює емоційний зв'язок. Це – еволюційний механізм; він сприяє тому, щоб жінка обирала партнера. Тож вона частіше потребує відчуття довіри та глибокого зв'язку, щоб відкритися у сексуальному плані. Навколишнє середовище формує уявлення: мовляв, для жінки фізична близькість без емоційного зв'язку – «неприйнятно». Нерідко жінка опиняється в складній ситуації: а) через емоційну вразливість вона частіше прив'язується до партнера і більше ризикує страждати після розриву чи зради; б) через подвійні стандарти, коли чоловіків суспільство менше засуджує за випадкові зв'язки; в) жінкам доводиться боротися зі стереотипами; г) через ризики вагітності, незалежно від контрацепції, тобто для жінки сексуальні стосунки несуть більші фізичні та соціальні наслідки, ніж для чоловіка. Не треба відкидати інші можливі причини, наприклад, нагромадження побутових чи емоційних напружень, коли постійна присутність партнера створює тиск, коли один партнер хоче більше простору, а інший – більше

єдності, коли комусь одному з них стосунки здаються обмеженням свободи, а не взаємним збагаченням, коли має місце невідповідність емоційних ритмів, і один з партнерів швидше прив'язується до іншого або, навпаки, віддаляється від нього. Без сумніву, авторка аргументовано розкодовує характерні ознаки тих чи інших смислів стосовно конкретної конситуації спілкування з проєкцією на «двох осіб».

Щоправда, варто підкреслити: все відбувається індивідуально. Бувають чоловіки, для яких сексуальні стосунки нерозривні без почуттів, і є також жінки, для яких секс – це просто фізична потреба. Все залежить від темпераменту, виховання, особистого досвіду та цінностей. І хоча це вже тема для іншої розвідки, проте Леся Бернакевич у рецензованому романі відстоює думку: фізична близькість у стосунках призводить до конфліктів чи втрати почуттів, що в підсумку завершується розривом. Тож якщо відстань допомагає зберегти кохання, можливо, декому й справді підходить формат партнерства, де кожен має свій простір, але при цьому зберігається глибокий емоційний зв'язок. Так чинять головні герої книги «Мужчина, з яким нічого не було», які кращої панацеї, ніж симпатизувати одне одному здаля, просто не бачать.

Суспільство часто насаджує людині ідеалізовані образи кохання, шлюбу та сім'ї. І людина змалку вірить в їхню реальність або можливість. Вона шукає те ідеальне, тому що воно здається правильним, гармонійним і відповідає її найглибшим бажанням. Надія зустріти ідеал надихає ту чи іншу особу, спонукає до дій і слугує дороговказом у житті. І ця її надмірна ідеалізація, коли реальність не відповідає очікуванням, призводить до розчарувань.

Чи можна навчитися балансувати між мріями та критичним сприйняттям дійсності, щоб уникнути цього? Важко сказати. Ось чому чимало авторів пишуть прозу зі щасливою кінцівкою про досконалі стосунки з коханням «до гробової дошки», бо це відповідає очікуванням читача. Водночас реальність – складна, суперечлива і непередбачувана, а ідеалізація допомагає створити відчуття стабільності та гармонії. Легше жити з ілюзіями, ніж зіткнутися з болючими аспектами реальної дійсності. Схоже на те, що поодинокі розмірковування Леся Бернакевич вирішила розвинути в окремому художньому полотні. І це їй вдалося віддзеркалити у 67 підрозділах роману, які творять органічну цілісність.

А недоліки? Вони одразу не впадають в око. Проте, якщо зумисне шукати, то прискіпливий критик неодмінно зауважить тенденцію авторки штучно формувати дискурс і відповідно розмежовувати психо-ментальне прагнення до комунікації між жінками, з одного боку, та чоловіками – з іншого.

Тут, як на наш погляд, доцільно виокремити ключовий ресурс: тему про кохання «на відстані» в літературному потоці відшукати нелегко. Хіба в Ірини Вільде, яка чи не єдина була чесною із собою, коли написала в своїх «Сестрах Річинських»: «Бог знав, що робить, не давши їй Ореста... Так бодай залишилася їй нев'януча мрія, вічна лампадка перед іконою матері Божої неустанної помочі, до якої вона може звернутись у кожную гірку хвилину життя. А якби той вимріяний Орест Білінський був з нею щодня, то життя давно б стоптало їхні юні пориви. Воістину марно людині судитися з Богом, бо Він знає, що чинить»; «Не жениться Мажарин на Славі? Що ж, то залишить їй бодай лампадку з вічним вогником, а твої бідні дочки і цього не матимуть». Зрештою, і народ це психологічне явище відобразив у приказці «Все було, поки нічого не було. А як сталося, то все зіпсувалося...». Доречно згадати факт: за роман «До зустрічі в суді» Леся Бернакевич удостоєна Всеукраїнської літературної премії імені Ірини Вільде (2009).

Допитливому читачеві і так близька істина: платонічно стосунки мають свої виклики. Тож і недоліки побіля них неминучі. Письменниця, наприклад, не продемонструвала соціальний тиск на Софію та Гунтера, незрозуміння від оточення, яке часто нав'язує уявлення про «нормальні» стосунки. Тож героям роману мало б бути складно пояснювати або навіть самотійно усвідомлювати свою унікальність. Крім того, авторка не написала про надмірну емоційну залежність героїв або їхнє незрозуміння того, як будувати стосунки в перспективі. Ці питання лише частково розкриті в рецензованому творі.

Леся Бернакевич утрималася показати ризик *вигорання* почуттів у своїх персонажів. Адже, якщо партнери компенсують відсутність фізичної близькості надмірною емоційною залежністю, то їхні стосунки мали б поступово ставати виснажливими. Згадаймо, приміром, класичні зразки з відстані епох: епістолярний роман про «сердечні муки» «Страждання молодого Вертера» (1774) Й. В. Гете, повість «Лист незнайомої» (1922) С. Цвайга про загадкове кохання, що загострює непередбачувані події. З-під пера сучасних авторів із краю гір і долин – Закарпаття варто назвати окремі твори Дмитра Кешелі, Андрія Дурунди, Наталії Дурунди і, зокрема, роман «Вік червоних мурах» (2022) Тані П'янкової та роман «Експрес-наречений» (2016) Василя Кузана...

Що ж, роман «Мужчина, з яким нічого не було» не дає однозначної відповіді на запитання, чи варто йти назустріч почуттям, чи краще залишити їх у сфері мрій. Та очевидним є розкодований письменницею факт: вона спонукає замислитися над природою людських відносин, над тим, чому іноді ми віддаємо перевагу ідеалізованому, а не реальному...